

Erken Dönem Şîa'da Rivâyetlerin Takıyyeye Hamledilmesi Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Deployment of Narrations Under the Pretext of Taqiyya in the Early Shī'a

Yusuf OKTAN

Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı
Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Hadith
Yalova, Turkey
oktanyusuf@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9196-8919

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 26 Mart / March 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 4 Mayıs / May 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 8 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 273-293

Atıf / Cite as

Oktan, Yusuf. "Erken Dönem Şîa'da Rivâyetlerin Takıyyeye Hamledilmesi Üzerine Bir İnceleme". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 273-293.

Doi: 10.33460/beuifd.904071

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: İmâmiyye Şîa'sında imâmların masum kabul edilmesi onların söz ve fiillerinin şer'i bir değer kazanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda teşekkül eden Şîi hadîs ve fıkıh kitapları özellikle imâmların uygulamalarına ve beyanlarına dayanmaktadır. Sonraki dönemlere intikal eden ve imâmların beyanlarını barındıran kaynaklarda müteâzır rivâyetlerin görülmesi bunların arasında teâruzu giderme uygulamasını gündeme getirmiştir. Teâruzu giderme uygulamalarından birisi de takıyyedir. Nitekim imâmlar kendi dönemlerinde birtakım sebeplerden dolayı takıyye yapmak zorunda kaldıkları nakledilmiştir. Bu durumdaki rivâyetlerin müteâzır olduğu bu yüzden takıyyenin rivâyetlerde görülen ihtilafı giderme yöntemlerinden biri olduğu iddia edilmiştir. Rivâyetleri takıyyeye hamletme uygulaması aslından mütekaddim Şîi ulemâ arasında nadir bir uygulamadır. Ancak hicri 5. asıra gelindiğinde ise Tûsî'nin (ö. 460/1067) bu uygulamaya sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Bu makalede erken dönem Şîa'da rivâyetlerin takıyyeye hamledilme uygulamasının genel seyri ele

alınarak Tûsî tarafından takıyyeye hamledilen bazı rivâyetlere mütekaddimûn Şîi ulemanın yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Şîa, Takıyye, Rivâyet, Tûsî.

Abstract: Considering the imams to be innocent under the theological concept of Imamiyyah Shî'a caused their words and deeds to gain an ecclesiastical value. The Shî'a hadith and fiqh books formed in this context are based on the practices and statements of the Imams. Seeing contradictory narrations in the sources that were transmitted to the following periods raised the question of how to evaluate the authenticity of contradictory hadith. The argument that imams made taqiyyah for many reasons in their own time and that this situation was reflected in the narrations has been one of the methods of resolving the contradiction in the narratives. Using taqiyyah as a criterion to evaluate the authenticity of a contradictory hadith has been a rare practice among early Shî'a scholars. This practice, which Tûsî frequently used in the 5th century of the Hijri, brings to the agenda the status of the narrations that he initiated to attribute taqiyyah. Accordingly, the article aims to reveal the approach of the early Shî'a scholars to some of the narrations that Tûsî has attributed into taqiyyah by addressing the general course of the practice of attribution of narrations to taqiyyah in the early period of Shî'a.

Keywords: Hadith, Shî'a, Taqiyyah, Narration, Tûsî.

Giriş

Şîi rivâyetler incelendiğinde Tûsî (ö. 460/1067) dönemine kadar rivâyetlerin takıyyeye hamledilmesi uygulamasına nadir olarak rastlanmaktadır.¹ Rivâyetleri farklı gerekçelerle takıyyeye hamleden Tûsî'nin bu uygulaması sadece *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibşâr* adlı hadis kitaplarında değil muhtelif fıkıh kitaplarında da

¹ Yaptığımız tetkikte Şîa'nın 8. İmamı Ali er-Rıza'ya (ö. 203/818) nispet edilen *Fıkhü'r-Rıdâ* bk. Ali b. Müsa er-Rizâ, *el-Fıkhü'l-mensûb ilâ'l-İmâmî'r-Rıdâ'a* (Meşhed: Müessesetü Âli'l-beyt, 1406), el-Urayzî'ye (ö. 210/825) nispet edilen *el-Mesâil* bk. Ali b. Cafer el-Urayzî, *Mesâilu 'Ali b. Ca'fer* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409), el-Burkî'nin (ö. 280/893) *el-Meḥâsin*'i bk. Ahmed b. Muhammed el-Burkî, *el-Meḥâsin* (Kum: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1371), el-Himyerî'nin (ö. 304/916) *Ḳurbu'l-İsnâd*'i bk. Abdullah b. Cafer el-Himyerî, *Ḳurbu'l-İsnâd* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1413), el-Eşarî'nin (ö. 3yy/10.yy) *en-Nevâdir*'i bk. Ahmed b. Muhammed el-Eşarî, *en-Nevâdir* (Kum: Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî, 1408), İbnü'l-Eş'as'ın (ö. 4yy/11yy) *el-Ca'feriyyât*'i bk. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Eş'as, *el-Ca'feriyyât* (Tahran: Mektebetü'n-Ninová, ts.), İbn Hayyûn'un (ö. 363/974) *Da'âimü'l-İslâm*'i bk. Numan b. Muhammed İbn Hayyûn el-Mağribî, *Da'âimü'l-İslâm* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1385), İbn Kavleveyh el-Kummî'nin (ö. 367/978) *Kâmilü'z-ziyârat*'i bk. Cafer b. Muhammed İbn Kavleveyh, *Kâmilü'z-ziyârat* (Necef: Dâru'l-Murtazaviyye, 1356), Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Ma'âni'l-aḥbâr*'i bk. Muhammed b. Ali eş-Şeyh es-Sadûk, *Ma'âni'l-aḥbâr* (Kum: Defteri İntişârati İslâmî, 1403) kitaplarında rivâyetlerin takıyyeye hamline rastlanmamıştır. Mezkûr araştırma Şîi hadis külliyyatını içeren Câmî'ül-eḥâdis programıyla yapılmıştır. Bununla birlikte müellifler arasında sadece Şeyh Sadûk'un *Men lâ yaḥḍuruhu'l-fakîh* adlı eserinde takıyyeye hamletmiş olduğu ve mahiyet itibarıyla Tûsî'nin genel takıyyeye hamlinden farklı olan iki rivâyet bulunmaktadır ve bunlara da makalede değinilecektir.

görülmektedir. Bu uygulamasını yaygın bir şekilde *el-İstibşâr*'da kullanan Tûsî yaklaşık 5550 rivayetten 250 rivâyeti farklı gerekçelerle takıyyeye hamletmiştir. Bazı durumlarda rivâyeti doğrudan sadece takıyye ile ilişkilendirirken² başka yerlerde ise takıyyeyi rivâyetteki teâruz ihtimali bulunan sebeplerden biri olarak zikretmektedir.³ Hicrî 5. asır müelliflerinden Tûsî'nin sıklıkla başvurduğu bu uygulama seleflerinin bu konudaki durumunu ve takıyyeye hamledilen rivâyetlere yaklaşımını öne çıkarmaktadır. Zira Tûsî'nin takıyyeye hamlederek amelini kullanım dışı bıraktığı bazı rivâyetler kendinden önce birçok Şîî âlim tarafından zikredilmekte hatta bunlarla amel yönünde fetva verdikleri görülmektedir.

Son dönemlerde rivâyetlerin takıyyeye hamledilmesi üzerine yapılan bazı çalışmalar, konuyu *el-İstibşâr* özelinde ele alarak Tûsî'nin farklı gerekçelerle takıyyeye hamlettiği rivâyetleri ortaya koymuşlardır.⁴ Bu makale mezkûr konudaki çalışmaları daha ileri taşıyarak Tûsî tarafından takıyyeye hamledilen rivâyetlerin kendinden önceki durumunu araştırmayı hedeflemektedir. Çalışma başta Himyerî (ö. 304/916), Küleynî (ö. 329/941), Muhammed İbn el-Eş'as (ö. 4.yy./11yy.) ve Şeyh Sadûk (ö. 381/991) gibi müelliflerin eserleri başta olmak üzere özellikle rivâyet türü kitapları esas alacaktır. Hicrî 3. asırdan Tûsî dönemine kadar olan zaman aralığı ise genel olarak çalışmanın tarihsel dönemini oluşturacaktır. Buna göre çalışma Tûsî'nin rivâyetlerdeki teâruzu giderme niyetiyle takıyyeye hamletme uygulamasının hicrî 3. ve 4. asırdaki durumunu araştırmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra takıyyeye hamledilen dolayısıyla amelden düşürülen bazı rivâyetlerle Şîî toplumun daha önceden amel ettiğini pratik örneklerle göstermeyi amaçlamaktadır.

1. Şîî Ulemânın Rivâyet-Takıyye İlişisine Yaklaşımı

1.1. Takıyyenin Tanımı

Korumak, muhafaza etmek anlamındaki تَوَقَّى ya da اتَّقَى masterından türediği ifade olunan takıyye kelimesi sakınmak, korunmak anlamlarına gelmektedir.⁵ Takıyyenin bu anlamda kullanımı Hz. Peygamber'in tebliğinin ilk yıllarına gitmektedir. Anne babası şehit edilen ve kendisine yapılan işkencelere dayanamayan Ammâr b. Yâsir (ö. 37/676), müşriklerin zorla söyletmeye çalıştığı sözleri kerhen söylemiş, serbest bırakıldıktan sonra imanına halel geldiği endişesiyle durumu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Hz. Peygamber'in Ammâr'a

2 bk. Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-İstibşâr*, thk. Hasan el-Mûsevî (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1390), 1/64, 1/66, 1/86; Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, thk. Hasan el-Mûsevî (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1407), 1/93, 1/279, 3/239, 7/251, 9/306.

3 bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/7, 1/33, 1/64, 1/72, 1/83, 1/112, 1/404, 1/479, 3/244, 4/87; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/415, 2/213, 6/280, 7/416, 9/126, 9/313, 9/318.

4 Tûsî özelinde yapılan çalışmalar için bk. Zeliha Ülkühan Aybay, *İmâmiyye Şîas'ında İhtilâfî'l-Hadis-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibşâr'ı Özelinde)* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); İbrahim Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilâfî Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhalif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde" *Mizânü'l-Hak* 10 (2020), 13-55.

5 Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), "vekkaye", 15/402.

cümleleri sarf ettiği anda kalbinin durumunu sorması ve Ammâr'ın o anda iman üzere olduğunu bildirmesi üzerine Hz. Peygamber, şayet müşriklerin tekrar işkence yapması durumunda bu şekilde davranması hususunda Ammâr'a ruhsat vermiştir. Bunun üzerine zaruret anında, baskı altında olması durumunda daha önce davrandığı şekilde hareket edebileceğini ifade eden ayet (en-Naḥl 16/106) nazil olmuştur.⁶ Bu kullanıma göre Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında takıyyenin İslamî bir uygulama olduğu yönünde ittifak olmakla birlikte takıyyenin sınırları, kimlere karşı yapılacağı ve ruhsat olup olmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır.⁷

Sünnî ve Şîi kaynakların ittifakla zikrettiği Ammâr olayına temas eden Şîi müfessir Tabâtabâî (ö. 1401/1981) Hz. Ali'nin Kûfe'de insanlara hitap ederek: "Ey İnsanlar! Sizler bana sövmeye çağrılacaksınız. O zaman sövün!"⁸ dediğini aktararak mezkûr ayeti açıklamak suretiyle takıyyenin ruhsatını teyit etmektedir.⁹

Şîa'nın çok yönlü âlimlerinden Müfid¹⁰ (ö. 413/1022) takıyyeyi dünya ve ahiret hususunda zarar gelebilecek bir durumda hakikati saklamak, inanılan şeyin üstünü örtmek, muhaliflerden sakınmak olarak tanımlamaktadır. İmamların, müntesiplerine hakikati din düşmanlarından gizleyerek içlerinde tutmalarını ve muhaliflerin Şîa'ya karşı duydukları şüphenin zail olması için -mezhebe muvafık olmasa dahi- aykırı fikrin desteklemesini emrettiklerini aktaran Müfid, tehlike anında takıyyenin bir gereklilik olduğunu söylemektedir.¹¹ Usûlî ekolün kurucularından Müfid'in öğrencisi Tûsî ise takıyyeyi, kişinin can korkusundan dolayı kalbinde bulunan şeyin aksini diliyle izhar etmesi şeklinde tanımlamaktadır.¹²

Mütেকaddim dönem âlimlerinin bu tanımlarında öne çıkan "takıyyenin nefsin korunması için yapılması" şeklindeki ifadeler Tabâtabâî tarafından şeriatın korunması düzleminde açıklanmaktadır. Dinin amacı ve Şâri'in maksadının ancak hakikatin izharı ve korunması olduğunu ve hakikate muhalefet ve din düşmanlarıyla birlikte olma pahasına takıyyeyle dinin maslahatının gözetilmesinin mümkün olduğunu söyleyen Tabâtabâî, takıyyenin terki halinde ise bunların mümkün olamayacağını belirtmektedir.¹³ Buna göre kişinin inandığı şeriatın

6 Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîrül-Kummî*, thk. Tayyib el-Müsevî (Kum: Dâru'l-Kitab, 1404), 1/390; Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrül-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/204; Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 2000), 17/304; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm* (Beyrut: Dâru't-tayyibe, 1999), 4/605.

Muhammed b. Ali es-Sadûk, *Men lâ yaḥḍuruhu'l-faḫîh*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî (Kum: Defteri İntişârat İslâmî, 1413), 1/102.

7 Serdar Demirel, *Takıyye* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016), 13, 14.

8 Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî (Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmîyye, 1407), 2/219.

9 Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî, 1997), 12/359.

10 Bu konu hakkında bk. Mazlum Uyar, "Akla Dayalı Şîi Kelâmının Oluşmasında Mu'tezile'nin Rolü ve Şeyh Müfid", *İslâmî Araştırmalar* 13/1 (2000), 101-112; Halil İbrahim Bulut, "Şeyh Müfid ve Şîa'da Usûlîliğin Doğuşu", *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: İslâm Düşüncesinin Altın Çağı* 5 (2015), 225-246.

11 Muhammed b. Muhammed Müfid, *Taşḫiḥu'l-i'tikâdi'l-İmâmîyye* (Kum: el-Mu'temerül-Âlemî lielfiyeti-Şeyh el-Müfid, 1413), 137.

12 Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb (Beyrut: Dâru lḥyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985), 2/434.

13 Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/176.

ve hakikatin korunması pahasına inancına muhalif uygulamaları yapabileceği anlaşılmaktadır. Bu durum ise hakikatin terkedilmesiyle korunması gibi çelişkili bir sorun oluşturmaktadır. Bununla beraber Müfid'in ifade ettiği *muhalifler* kavramıyla mevzu, dinler arası bir konudan mezhepler arası bir konuya indirgenmiştir. Bu yorumu son dönem Şîi âlimlerinden Muhammed Bâkır Sadr'ın (ö. 1400/1980) takıyye hakkındaki sözleri de desteklemektedir. Takıyyenin sadece imamlar tarafından yapılmadığı, imamların müntesiplerine de takıyyeyi emrettiklerini söyleyen Sadr, takıyyenin sadece dönemin yöneticilerinden sakınmak için değil imamlar döneminde muhtelif yaygın mezheplerden korunmak için de yapıldığını belirtmektedir.¹⁴

Sadr'ın ve önceki Şîi ulamanın ifadelerinden takıyyenin muhaliflere karşı yapıldığı dolayısıyla takıyyenin mezhep müntesibine yapılamayacağı düşünülse de imamların takıyyeyi kendi müntesiplerine de yaptıkları hatta bu durumun mezhepte bölünmelere neden olduğu hususunda bazı haberler zikredilmiştir. İmâmiyye Şîası'nın 5. imamı addedilen Muhammed el-Bâkır'ın (ö. 114/733) ölümünden sonra müntesiplerinden bir kısmının onun imametini inkâr ettikleri nakledilmiştir. Bunun sebebi konumuz açısından önemlidir. Zira el-Bâkır'ın imametinin inkâr sebebi: Ömer b. Riyâh adındaki müntesibinin el-Bâkır'a farklı zamanlarda sormuş olduğu aynı soruya el-Bâkır'ın farklı cevaplar verdiğini iddia etmesidir. Rivayete göre İbn Riyâh bir sene aralıklarla el-Bâkır'a aynı soruyu sorar. Sorularına muhtelif cevaplar alan İbn Riyâh, durumu el-Bâkır'a beyan eder. el-Bâkır'ın: "Belki de cevabımız takıyye yoluyla sadır olmuştur" demesi üzerine İbn Riyâh onun imametinde şüpheye düşer. Sonrasında İbn Riyâh, Muhammed b. Kays'a soru esnasında yalnız olduklarını, İmam'ın kendine karşı takıyye yapmasını gerektirecek bir durumun söz konusu olmadığı şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Böylelikle geçen sene vermiş olduğu hükümü muhafaza edip aynısını söyleyemeyen, her ne şekilde olursa olsun batıl ile hüküm verenin ve takıyye icabı Allah'ın indinde makbul olmayan bir surette fetva verenin imam olamayacağını bildiren İbn Riyâh'ın, arkadaşlarıyla el-Bâkır'ın imametini inkar edip Zeydîyye'nin bir kolu olan Bütriyye mezhebine iltihak ettiği aktarılmıştır.¹⁵ Rivayeti kitabında zikreden Meclisî (ö. 1110/1698) konuyla ilgili olarak; İbn Riyâh gibi sapkın bir mübtedînin itikadına itimat edilemeyeceğini, fetvasını İbn Riyâh'ın başkalarına bildireceğini düşündüğünden dolayı imamın takıyye yaptığını söylemektedir.¹⁶ Meclisî aslında bu ifadeleriyle bidat ve sapkınlıkla suçlamış olduğu İbn Riyâh'ın, el-Bâkır'ın huzurundan ayrıldıktan sonra söylemiş olduğu ifadelerini bir nevi teyit etmektedir.

14 Mahmûd el-Hâşimî eş-Şâhrudî, *Takrîrâtü's-Şehîdî's-seyyid Muhammed Bâkır eş-Şadr* (Kum: Müessesetü'l- Fikh ve Me'ârifî Ehli'l-Beyt, 1433), 4/34-38.

15 Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa* (Beirut: Dâru'l-Edvâ, 1984), 60, 61; Muhammed b. Ömer el-Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, thk. Mehdi er-Recâî (Meşhed: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmi, 1409), 237, 238.

16 Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bişârü'l-envâr* (Beirut: Dâru lhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1403), 37/34.

Örnekte geçen ve es-Sadr'ın da ifade ettiği *imamların takıyye yaptığı* iddiası konumuz açısından önemlidir. Zira bu durum makalenin temelini oluşturacak olan rivayetlerin hangi makamda söylendiği konusunu gündeme getirmektedir.

1.2. Rivâyetlerin Takıyyeyle Sâdir Olması

Mezhebin önemli bir uygulaması olan takıyye, Şîî rivâyet külliyyatının büyük çoğunluğunu oluşturan İmamların sözlerinin hangi niyetle söylendiği, sözlerindeki samimiyet derecesi ve ifadelerinin takıyye bağlamında söylenip söylenmediği gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765); bir söz söylemesi ya da fetva vermesi daha sonra ise bunların aksini söylemesi durumunda bunlardan hangisiyle amel edileceği sorulmuştur. Ca'fer'in bu soruyu; ilk söylediğinin terk edilip son söyledikleriyle amel edilmesi, zira bu durumun en hayırlı yol olduğu, Allah'ın din konusunda takıyyeden başka bir şey bırakmadığı, şeklinde cevapladığı aktarılmıştır.¹⁷ Bu cevaba göre imamın son ifadelerinin takıyye içermemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak aşağıda sunulacağı üzere, imamın bir konuda tek rivâyetinin bulunduğu, bunun da sonradan takıyyeye hamledildiği ya da iki imama farklı zamanlarda sorulan aynı soruya verilen aynı cevapların da takıyyeye hamledildiği görülmektedir.

Bazı rivâyetler ise imamın söz ya da hükümlerinde takıyyenin olup olmadığının, dönemin hâkim fikhî hükümlerine arz edilerek anlaşılabilirliği bildirilmektedir. Örneğin: 'Ubeyd b. Zürâre, mezhebin 6. imamı Ca'fer'in, insanların sözlerine benzeyen söylemlerinde takıyye olduğunu, benzemeyenlerinde ise takıyye bulunmadığını ifade ettiğini aktarmıştır. Tûsî, *hul'* babında aktardığı mezkûr rivayeti takıyyeye istidlal yapmaktadır. Zira bâbta aktardığı rivayetlere dair yaptığı açıklamada; eşler arasında meydana gelen ve kesin boşama manasındaki *beynûne talakı* ifade eden rivâyetlerin, halkın sözüne benzediğinden dolayı takıyyeye hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸

İmamların takıyye yapması doğal olarak birbiriyle çelişkili birçok rivâyetin kaynaklara girmesine sebep olmuştur. Hatta rivâyetlerdeki bu teâruzun sebebinin takıyyeye bağlayan Bahrânî (ö. 1186/1772); Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafetin gasp edildiğini, imamların baskılara sabredip zulümlere göz yumarak takıyyeye sarıldıklarını, taraftarlarını da buna teşvik ettiklerini, haberlerin takıyye yoluyla gelen haberlere karışmasından dolayı dinin hükümlerini yakîn derecesinde az bir topluluğun bildiğini, nitekim Küleynî'nin (ö. 329/941) de bu durumu itiraf ettiğini söylemektedir.¹⁹ Zürâre b. A'yen'in, el-Bâkır'a üç farklı kişinin sorduğu aynı soruya el-Bâkır'ın farklı cevaplar vermesi üzerine bunun sebebinin

¹⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, 2/218.

¹⁸ Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkâm*, 8/98; Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/317; Muhammed b. Hasan el-Âmilî, *Tafsîlu vesâilî's-Şîa* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409), 22/285.

¹⁹ Yusuf el-Bahrânî, *el-Ĥadâiku'n-nâğîre* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1409), 1/46. Ayrıca Küleynî'nin bu konudaki sözü için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/8.

sorduğunda el-Bâkır'ın: "Zürâre! Bu bizim için daha hayırlıdır. Bizim ve sizin için daha bâkidir. Şayet bir meselede ittifak etseydiniz, insanlar sizi bizim lehimize (olacak şekilde) doğrularlardı. Bu durum bizim ve sizin için daha az kalıcı olurdu..." dediği aktarılır.²⁰ Şayet rivâyetlerdeki ihtilaf sadece âmmeye²¹ muhalefetten dolayı olsaydı onlar için tek bir cevabın yeterli olacağını ifade eden Bahrânî, Zürâre'nin şaşırması üzerine imamın, âmmeye uygunluğun bazen takıyyeden kaynaklandığı yönünde açıklama yaptığını belirtmektedir. Rivâyetlerin teâruzunda tercih kriteri olarak takıyyeyi Kur'ân'a arzdan sonra zikreden Bahrânî,²² kitabının muhtelif yerlerinde şer'î hükümlerin ihtilafında ana sebep olarak takıyyeyi zikretmektedir.²³

Bahrânî'nin bu görüşü aslında ilk dönem bazı Şîi âlimlerde de mevcuttur. Şeyh Sadûk'un babası İbn Bâbaveyh el-Kummî (ö. 329/941) rivâyetlerin ihtilaf sebeplerini takıyyeye bağlayarak bunu da nefsin korunması olarak açıklamaktadır. el-Kummî, şayet takıyye ve korku olmasaydı naslarda tereddüt ve teâruzun olmayacağını zikretmektedir.²⁴

Teâruz bulunan rivayetlerden birinin takıyyeye hamledilmesi, takıyyenin hangi durumlarda yapıldığı konusunu da öne çıkarmaktadır. İmâmî kaynaklarda vârid olan bazı rivayetler takıyyenin şer'î bir hükmün beyanı sırasında değil şahsî bir durum anında yapılacağını ifade etmektedir. el-Bâkır'dan takıyyenin her zarurette kullanılabileceği, zaruret sahibinin bu durumu en iyi bilen olduğu,²⁵ takıyyenin Âdemoğlunun mecbur kaldığı her şeyde olabileceği, Allah'ın bunu helal kıldığı²⁶ yönünde rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlerden kişinin -zaruret durumu olması şartıyla- tutum, davranış ve tavırlarında takıyye yapabileceği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bundan dolayı Hür Âmilî (ö. 1104/1693) konuyla alakalı rivayetleri "Her zarurette takıyyenin vücûbu, zaruretin yokluğunda ise takıyyenin haram olması" babında zikretmektedir.²⁷

20 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/65.

21 Bu kavramın Ehl-i Sünnet'ten daha geniş bir anlam ifade ederek Şîa'nın dışında kalanlar için kullanımı hakkında bk. Muhammed Fazıl en-Nikrânî, *et-Takrîr fi mebahîsî'salâ -Takrîru limâ efâdehü es-Seyyid el-Burücerdî* (Kum: Merkez Fıkhi'l-eimmeti'l-eñhâr, 1420), 2/337; Murteazâ el-Ensârî, *Ferâidu'l-uşûl* (Kum: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 1438), 3/542; Devin J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System* (Utah: University of Utah Press, 1998), 40, 178; Douglas Sloan Crow, *The teaching of Ja'far al-Sâdiq: with reference to his place in early Shi'ism* (Montreal: McGill University, İslamî Çalışmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1980). Ayrıca sahabe, Emevî ve Abbasîleri oluşturan genel çoğunluğun Şîa tarafından âmmeye olarak isimlendirilmesi, Şîa tarafından bu topluluğun daha sonradan Sünnî olarak isimlendirildiği görüşü için bk. Mohammad Ali Amir Moezzi, "Only the Man of God is Human: Theology and Mystical Anthropology According to Early İmâmî Exegesis", *Shi'ism, Etan Kholberg* (London: Routledge, 2003), 20. Bu kavramın doğrudan Ehl-i Sünnet için kullanıldığı iddiası için bk. Numan b. Muhammed el-Mağribî, *Şerhu'l-añbâr fi fağâilil'eimmeti'l-añhâr* (Kum: Camiatu'l-müderrişin, 1409), 1/367; Muhammed b. Hasan el-Âmilî, *İsbâtü'l-hüda bi'n-nuşûş ve'l-mu'cizât* (Beyrut: el-A'lemî, 1425), 1/44, 54; İbn Ebî Tay'dan naklen bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân* (Beyrut: Dâru'l-beşâiril-İslâmiyye, 2002), 7/389; Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnetler* (İstanbul: Mana yayınları, 2016), 197; Zeliha Ülkühan Aybay, *İmâmîyye Şîası'nda İhtilâfı'l-Hadis-Takıyye İlişkisi* (Şeyh et-Tûsî'nin *el-İstibşâr'ı* Özelinde) 92-171; İbrahim Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilafı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhâlif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde", 14.

22 Bahrânî, *el-Hadâiku'n-nâğıra*, 1/46-49.

23 Bahrânî, *el-Hadâiku'n-nâğıra*, 4/127, 284, 6/64, 281, 415, 7/121, 11/141, 13/8, 13/199, 14/50, 16/381, 18/91.

24 İbn Bâbaveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tabşira* (Kum: Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî, 1409), 9-10.

25 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/219; Sadûk, *Men lâ yahđuruh'l-fâkih*, 3/363; Tûsî, *el-İstibşâr*, 7/130.

26 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/220; Tûsî, *el-İstibşâr*, 7/130.

27 Âmilî, *Tafsîlu vesâilî's-Şîa*, 16/214.

Konuyla ilgili rivâyetlerin sıhhatini belirten Meclisi, Şehîd es-Sânî'den (ö. 966/1559) "takıyyenin uygulaya geldikleri konuda insanlara iltifat etmek, kerih gördükleri şeyleri de terk etmek" şeklindeki tanımını aktarmaktadır.²⁸ Buna göre imamların önde gelen ashabından aktarılan ve takıyyeye hamledilen rivâyetler, takıyyenin mezhep içi genel karakteristiği ile çelişmektedir. Zira takıyyenin şahsî bir mesele olduğu ve şahsın içinde bulunduğu şartlara göre takıyyeyle amel edebileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında imamların önde gelen ashabi tarafından nakledilen fetva içerikli fikhî hüküm barındıran rivayetlerle imamlar döneminde ve sonraki dönemlerde amel edilmesine rağmen bu rivâyetlerin hicrî 5. asırda takıyyeye hamledilmesi, genel takıyye kuralıyla da çelişmektedir. Zira Zürâre örneğinde olduğu gibi imamların müntesiplerine karşı da takıyye yapmaları ve bunların gerçek hükmünü sonradan açıklamaları mezhep içi sorun oluşturmaktadır.

Hicrî 3. ve 4. asırda mezhep içi amel edilen ve herhangi bir şekilde takıyyeyle bağdaştırılmayan fetvaların 5. asırda takıyyeye hamledildiği görülmektedir. Bu gibi rivâyetlerin imamdan takıyye bağlamında sadır olduğunun iddia edilmesi, takıyye uygulamasının keyfiyeti bağlamında mezhepte birçok soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmaktadır.

2. Hicrî 5. Asır Öncesi Rivâyetlerin Takıyyeye Hamli Durumu

Tûsî'nin, rivâyetlerde görülen teâruzu, rivâyetlerden birini takıyyeye hamlederek giderme uygulamasının kendinden önceki seyrinin tespiti önem arz etmektedir. Şeyh Sadûk (ö. 381/991) tarafından telif edilen ve mezhepte muteber addedilen dört hadis kitabından biri olan *Men lâ yahđuruhu'l-fakîh*'te takıyyeyle ilişkilendirilmiş rivâyetlerin bulunduğu görülmektedir. Bu durumun Tûsî öncesinde rivâyetlerin takıyyeye hamli uygulamasının nadir örneklerinden olduğu söylenebilir. Sadûk bu uygulamayı kitabında iki yerde kullanmaktadır.

Sadûk, nifâs ve hükümlerini açıkladığı kısımda kadının doğumdan sonra on gün namazdan uzak kalacağı, şayet kanama devam ederse on sekiz güne kadar namazdan uzak kalabileceği, zira veda haccında nifâs olan Esmâ bint. Umeys'e Hz. Peygamber'in on sekiz gün namazdan uzak kalmasını emrettiğini söylemektedir. Sözlerini teyit maksadıyla nifâsın sınırının on sekiz gün, en azının üç, en fazlasının on, ortasının ise beş gün olduğunu bildiren bir rivâyet aktarmaktadır. Bu rivâyete yaptığı yorumda; nifâslının kırk gün namazdan uzak durması, bu süreyi aşması durumunda ise temizlenmesi gerektiğini bildiren haberlerin illetli olduğunu, bunların takıyye için vârid olduğunu ve bunlarla ancak hilâf ehlinin fetva verdiğini söylemektedir.²⁹

28 Muhammed Bâkır el-Meclisi, *Mirâtu'l-ûkûl*, thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî (Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1404), 9/183.

29 Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fakîh*, 1/101, 102.

Bu konuda diğer bir örnek ise kölenin hürriyetine kavuşmak için efendisiyle yaptığı anlaşma olan mukâtebe konusundadır. Ubeydullah b. Ali el-Halebî'nin, Ca'fer es-Sâdık'a kölenin yarısının azat edilmesi durumunda şehadetinin talakta caiz olup olmayacağı yönünde bir soru sorduğu, Ca'fer'in de: "Eğer onunla birlikte bir erkek ve bir kadın olursa şehadeti caizdir" dediği aktarılır. Bu rivâyete şerh düşen Sadûk, bunun ancak takıyye yönünden olduğunu, hakikatte mükâtebin şahitliğinin kendisiyle birlikte bir adamın bulunmasıyla kabul edileceğini söylemektedir. Sadûk, rivâyette Ca'fer'in kadını şahit olarak zikretmesini, mezhep muhaliflerinin Ca'fer'i tenkit ederek, "O (Ca'fer) bu konuda mukâtebi şahit olarak kabul etti. Halbuki imamları³⁰ bu durumu reddetmişti." demesinler diyerek açıklamaktadır.³¹

Sadûk'un rivâyeti takıyyeye hamlettiği mezkûr iki rivâyet, Tûsî öncesi rivâyetin takıyye bağlamında sadır olmasının ilk örneklerdendir. Bununla beraber ilk örnekte geçen *hilâfehli* ibaresiyle takıyye uygulaması, imâmî olmayan bir fırkanın uygulama alanıyla bağdaştırıldığı görülmektedir. Böylece mezhebin önemli bir kaidesi olan "âmmeye muvafık olan rivâyetin terk edilerek muhalif olanla amel etme uygulaması" üzerinden gidildiği anlaşılmaktadır. Zira Tûsî'nin rivâyetler arasında teâruzu giderme yollarından biri de hükmün ammeye muvafık olması dolayısıyla rivâyetin takıyye yoluyla sadır olduğu iddiasıdır.³²

İmâmîyye Şîası'nın önde gelen âlimlerinden ve aynı zamanda Tûsî'nin hocası olan Müfid (ö. 413/1022), Şîî topluluğun rivâyetlerle amel etmesinden dolayı rivâyetin takıyye yoluyla söylenmiş olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Müfid kendisine intikal eden rivâyet veya hükümlerde teâruz hâli varsa bunları takıyyeye hamletmeden kendi yöntemleriyle halletmektedir. Ramazan ayının otuz gün olup hilalin durumuna göre artıp eksilmeyeceği görüşüne cevap saadedinde yazmış olduğu risâlesinde sayı ifade eden rivâyetlerin Kur'ân'a muhalif olduğunu, rüyet ifade eden rivâyetle mezhebin amel ettiğini belirtir. Rüyet rivâyetiyle Şîa'nın çoğunun ve fakihlerin hepsinin amel ettiğini ifade eden Müfid, hiç kimsenin, bu görüşün âmmeye daha yakın kendileri olan hâssa'ya ise daha uzak olduğunu söyleyemeyeceğini zira Şîa'nın cumhurunun bu görüşte olduğunu iddia etmektedir. İmâmlardan takıyye yoluyla gelen rivâyetlerin, çoğu fakih tarafından nakledilmediğini, bunları imamların düşmanlarının şaz bir şekilde aktardıklarını söylemektedir. Müfid'e göre, rüyet rivâyetiyle amel edilmesi ve bunun İmâmîyye'nin cumhuru tarafından rivâyet edilmesi, bu hükmün herhangi bir şekilde takıyyeyle bağdaştırılamayacak derecede sarîh olduğunu

30 Sadûk'un açıklamasındaki İmamları kelimesinden (إمامهم) Hz. Ömer kastedildiği anlaşılmaktadır. bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 7/390; Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/15, 17; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 6/248, 249.

31 Sadûk, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, 3/48. Sehiv secdesi hakkında Sadûk'un vermiş olduğu takıyye fetvası için ayrıca bk. Sadûk, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, 1/341.

32 Bu konu hakkında bk. Aybay, İmâmîyye Şîası'nda İhtilâf-ül-Hadis-Takıyye İlişkisi 92-175; Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilâfi Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhalif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Öze- linde", 13-55.

göstermektedir.³³ Müfîd'in açıklamaları konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira o, mezhep içinde amel edilen bir uygulamaya muhalif olarak gelen rivâyetleri, hocası Sadûk ve özellikle öğrencisi Tûsî'nin yapmış olduğu gibi takıyyeye hamletmeden mezhep düşmanı ve gulat fırkalara nispet etmektedir.

Müfîd'in, rivâyetlerin teâruzu halinde göstermiş olduğu bu tavır, verdiği başka hükümlerde de görülmektedir. Fıkhî konuları açıklayarak meselelerle ilgili bazı hükümleri bildirdiği *Muḫni'a* adlı kitabında haccın farzlarını zikrettiği bölümde kişinin Meş'ar-i Harâm'a (Arafat ile Mina arasındaki bölge) Kurban bayramı günü güneş doğmadan önce gelmesi halinde hacca yetmişmiş, güneş doğduktan sonra gelmesi durumunda ise haccı kaçırmış olacağını bildirmektedir. Sonrasında bu görüşle çelişen ve güneşin zevalinden önce Meş'ar-i Harâm'da bulunursa hacca yetmişmiş olunacağına dair aktardığı rivâyete açıklama getiren Müfîd, bunun nadir haberlerden olduğunu, kendi zikrettiklerinin ise mütevâtir rivâyetlerden olduğunu söylemektedir.³⁴

İmâmîyye Şîa'sının önde gelen fıkh ve kelâm âlimi ve yine Tûsî'nin hocalarında Şerif Murtazâ (ö. 436/1044)'nın da kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan eseri *Resâil*'de rüyet konusundaki rivâyetlerin takıyyeye hamlini tartıştığı görülmektedir. Murtazâ; Ramazan ayında rüyet ve sayı bildiren birçok rivâyet geldiği ve imamların takıyye döneminde olduklarından dolayı rüyet bildiren rivâyetlerin takıyye yoluyla söylenmiş olabileceği yönündeki delile rüyet konusuyla ancak haber-i vâhidi kabul eden kişinin istidlal edeceğini söyleyerek cevap vermektedir. Kendisine karşı sunulan rüyet rivâyetlerinin takıyye yollu olma delilini asılsız bir iddia olarak niteleyen Murtazâ, rivâyetlerin zahirinin korku anında söylenmemiş, sıhhatli rivâyetler olduğunu da belirtmektedir.³⁵ Murtazâ'nın bu açıklamalarından her ne kadar takıyye yollu gelen rivâyete karşı çıktığı anlaşılrsa da aslında o, haber-i vâhid derecesinde olan rivâyetin sıhhatine karşı çıkmakta ve bunun kendi indinde delil olamayacağını bildirmektedir.

3. Tûsî'nin Takıyyeye Hamlettiği Rivâyetlerin Tûsî Öncesi Şîi Âlimler Tarafından Zikredilmesi

Tûsî'nin takıyyeye hamlettiği birçok rivâyet, Tûsî öncesi Şîi âlimlerin bu rivâyetlere ve bunların ortaya koyduğu hükümlere yaklaşımlarını irdeleme ihtiyacını gündeme getirmektedir. Zira evvel emirde hicri 2. ve 3. asır müelliflerinin Tûsî'nin takıyyeye hamlettiği rivâyetleri ya Tûsî öncesinde onlarında takıyyeye hamlettikleri ya da bu rivâyetleri kitaplarından çıkardıkları düşüncesi akla gelmektedir. Muhtemelen birçok rivâyet için durum bu şekildedir. Bununla

33 Muhammed b. Muhammed el-Müfîd, *Cevâbât ehli'l-Müşûl fi'l-'aded ve'r-ru'yâ* (Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemi li'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413), 47, 48.

34 Muhammed b. Muhammed el-Müfîd, *el-Muḫni'a* (Kum: Mu'temerü Elfiyeti'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413), 431. Bu rivâyetle teâruz halindeki rivâyetler için bk. Sadûk, *Tehzîbu'l-aḥkâm*, 5/249; Sadûk, *el-İstibşâr*, 2/301; Hür Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, 14/36.

35 Ali b. Hüseyin el-Murtazâ, *Resâilü'ş-Şerîf el-Murtazâ* (Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1405), 2/31, 61.

birlikte rivâyet kitaplarından bulunmayan bazı rivâyetlerin fıkıh kitaplarına girdiği ve bunlarla amel ifade eden hükümlerin verildiği de görülmektedir. Bu durum Tûsî öncesi Şîi ulemânın bu rivâyetlere itimat ettiklerini göstermektedir. Buna mukabil hicrî 3. ve 4. asırda Şîi İmâmî müntesiplerce amel edilen birçok rivâyetin 5. asırda Tûsî tarafında teâruz durumunda rivâyeti takıyyeye hamletme prensibiyle amelden düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Aşağıda Tûsî tarafından takıyyeye hamledilen rivâyetlerin kendinden önceki müellifler tarafından takıyyeye herhangi bir şekilde ilişki kurulmadan aktarımlarına örnekler sunulacaktır.

3.1. Tûsî'nin Doğrudan Takıyyeye Hamletmiş Olduğu Bazı Rivâyetler

Tûsî tarafından takıyyeye hamledilen dolayısıyla ameli düşürülen bazı rivâyetlerin 3. ve 4. asır müellifleri tarafından zikredildiği görülmektedir. Zikredilecek rivâyetlerin herhangi bir şekilde takıyye ile bağdaştırılmaması ve sıhhatine yönelik bir tenkit yöneltilmemesi bu rivâyetlerle Tûsî öncesi amel edildiğini göstermektedir. Bu rivâyetlerden bazıları aşağıdaki zikredilecektir:

- 3.1.1. Ali b. Ca'fer (ö. 220/835) *Mesâil* adlı kitabında kardeşi ve aynı zamanda mezhebin 7. imamı addedilen Mûsâ el-Kâzım'a; kocanın hanımına zihar yapması, hanımının bir ya da iki ay sonra başka bir adamla evlenmesi, evlendiği kişinin kadını boşamasından sonra ilk kocasının, boşanmış olan eski karısına dönmesi durumunda erkeğe ziharından dolayı kefaret vermesi gerekip gerekmediği sorulduğunda Mûsâ'nın: "Evet, bir köle veya oruç ya da sadaka vardır." dediği nakledilmiştir.³⁶ Tûsî, Ali b. Ca'fer'den iki asır sonra bu rivâyeti kitabında zikretmiş sonrasında ise takıyyeye hamletmiştir.³⁷
- 3.1.2. Ca'fer es-Sâdık'tan iki kulle³⁸ hacme ulaşan suyu bir şeyin kirletmeyeceği görüşü aktarılmıştır. Rivâyetin mürsel olduğunu belirten Tûsî, onu takıyyeye hamletmiştir.³⁹ Bu rivâyeti Şeyh Sadûk ise kayıtsız olarak zikretmektedir.⁴⁰
- 3.1.3. Vehb b. Vehb'in Ca'fer es-Sâdık'tan haber verdiği rivâyette Ca'fer'in "Babam'ın (el-Bâkır) yüzüğünün nakşında 'Bütün izzet Allah'ındır' yazmaktaydı. Yüzük O'nun sol elindeydi ve sol eliyle istincâ ederdi. Müminlerin emiri (Hz. Ali)'nin (yüzüğünün) nakşı ise 'Mülk Allah'ındır' idi. Yüzük sol elindeydi ve sol eliyle istincâ ederdi" dediği nakledilmiştir. Rivâyetten sonra Vehb b. Vehb'in zayıf, hadisnin metruk ve yine Vehb'in âmmî mezhep olduğunu söyleyen Tûsî, rivâyeti takıyyeye

36 Ali b. Cafer, *el-Mesâil* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409), 1/281.

37 Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 8/17.

38 Yaklaşık 200 lt. bk. Cengiz Kallek, "Kulle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Aralık 2020).

39 Tûsî, *el-Istibşâr*, 1/7; Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 1/415.

40 Sadûk, *Men lâ yahḍuruḥu'l-faḥîh*, 1/6.

hamletmiştir.⁴¹ Bu rivâyeti hicri 3. asır müelliflerinden Himyerî ve Küleynî ise herhangi bir şekilde açıklama yapmadan zikretmişlerdir.⁴²

- 3.1.4. Ca'fer es-Sâdık'tan "Babası hayatta olan bakire kız ancak babasının izniyle mut'a nikahı yapabilir" rivâyetini aktaran Tûsî, rivâyetin birkaç vechinin bulunup bunlardan ilkinin kızın çocuk olması durumunda bu hükmün uygulanacağı ya da rivâyetin takıyye yollu söylendiğini ifade ederken⁴³ rivâyet, Himyerî'nin ve Sadûk'un kitaplarında herhangi bir tevil veya açıklama yapılmadan zikredilmiştir.⁴⁴
- 3.1.5. Hz. Ali'ye nispet edilen bir rivâyette ön alım hakkı anlamındaki şuf'anın kişilerin sayısına göre olduğu hükmünü aktaran Tûsî, rivâyeti takıyyeye hamletmiştir.⁴⁵ Bu rivâyeti Sadûk, herhangi bir kayda gitmeden hem rivâyet etmiş⁴⁶ hem de fetva yollu zikretmiştir.⁴⁷
- 3.1.6. Ca'fer es-Sâdık'a sehiv secdesi hakkında sorulan bir soruya es-Sâdık'ın; sehiv secdesinin, şayet namazda eksik bir amel yapılırsa selamdan önce, fazla bir amel yapılması durumunda ise selamdan sonra yapılması yönündeki görüşü nakledilmiştir. Rivâyeti Ca'fer'in babasından da aktaran Tûsî her iki rivayeti de âmmenin mezhebine uygunluğundan dolayı takıyyeye hamletmektedir.⁴⁸ Bu rivâyeti kitabında zikreden Sadûk ise bunun takıyye halinde olduğuna dair fetva vermektedir.⁴⁹
- 3.1.7. es-Sâdık ve oğlu el-Kâzım'dan miras hukukunda oğlun kızının, kızın kızından daha yakın olduğu şeklinde hüküm aktaran Tûsî, rivâyete yaptığı yorumda bunun doğru olmadığını zira ikisinin yakınlık bakımından aynı olduğunu söyleyerek rivâyeti âmmeye uygunluğu sebebiyle takıyyeye hamletmiştir.⁵⁰ Sadûk ise miras hukuku hakkında açmış olduğu bapta mirastan hak sahibi olanları saydığı sırada; bir kişi ölür de sadece oğlunun oğlu ve oğlunun kızı geride kalırsa kişinin malının, oğlunun oğluna verileceği zira onun daha yakın olduğu

41 Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/48; Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 1/32.

42 Abdullah b. Cafer el-Himyerî, *Ḳurbu'l-İsnâd* (Kum: Müessesetü Âlî-beyt, 1423), 154; Küleynî, *el-Kâfî*, 6/473

43 Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 7/255.

44 Himyerî, *Ḳurbu'l-İsnâd*, 361; Sadûk, *Men lâ yaḥḍuruhu'l-fakîh*, 3/461.

45 Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/117; Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 7/166.

46 Sadûk, *Men lâ yaḥḍuruhu'l-fakîh*, 3/77.

47 Sadûk, *el-Muḳnî*, 406.

48 Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/380; Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 2/196.

49 Sadûk, *Men lâ yaḥḍuruhu'l-fakîh*, 1/241.

50 Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/168; Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, 9/318.

yönünde hüküm bildirmektedir.⁵¹ Böylece Tûsî'nin takıyyeye hamlettiği mezkûr rivâyetle Sadûk döneminde amel edildiği anlaşılmaktadır.

Mezkûr örnekler incelendiğinde Tûsî öncesi birçok rivâyetin hadis kitaplarında takıyyeye bağdaştırılmadığı ya da sıhhatine değinilmeden zikredildiği görülmektedir. Hatta rivâyetlerin içerdiği hükümlerle fetva verildiği dolayısıyla bu hükümlerle amel edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sadûk'un, Tûsî'nin takıyyeye hamlettiği birçok rivâyetle amel edilmesi hususunda fetva verdiği, Himyerî ve Küleynî'nin mezkûr rivâyetleri açıklama yapmadan zikrettikleri dahası Tûsî'den iki asır önce yaşamış olan Ali b. Ca'fer'in kardeşi Mûsa b. Ca'fer'den aktardığı rivâyet de mezhebin uygulama alanında olduğunu göstermektedir. Bunun yanında üçüncü örnekte olduğu gibi Tûsî'nin Vehb b. Vehb'i tenkit ettiği ve sorunu rivâyetin senedindeki hadîsi metruk addedilen Vehb'de değil de İmam'ın rivâyeti takıyye bağlamında söylediğini iddia ederek aşmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durum ise bir bakıma Vehb'in sözüne itimat ettiği anlamına gelmekte ve böylece kendi içinde ayrı bir tutarsızlığa sebebiyet vermektedir.

Altıncı örnekte sehiv secdesi hususundaki görüş hem Ca'fer'den hem de babası el-Bâkır'dan aktarılmaktadır. Bu rivâyet birkaç açıdan önem arz etmektedir. Öncelikle her iki imamın farklı zamanlarda takıyye içeren söz söylemiş olması dikkat çekicidir. Zira en azından ikincisinin önceki imamın takıyye yollu bildirdiği rivâyetin doğrusunu açıklayarak mezhebin sahîh görüşünü bildirmesi ya da en azından önceki hükmün takıyye bağlamında sadır olduğunu bildirmesi beklenmektedir. Bunun yanında Sadûk'un bu rivâyetin hükmüyle takıyye halinde amel edileceği şeklindeki fetvası Tûsî'nin rivâyeti takıyyeye hamliyle örtüşmektedir. Lakin takıyye uygulaması ya da imkânı bulunan bir rivâyetin Sadûk'un kitabında geçmesi durumunda Sadûk'un bunun takıyyeye bağlantısını açıkladığı anlaşılmaktadır. Şayet açıklamadıysa rivâyetle amel edildiği anlaşılmaktadır.

51 Sadûk, *el-Mukni'a*, 488. Tûsî'nin nebîz içine celde vurulamayacağını ifade eden rivâyeti takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/235; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 10/96, bu konuda Sadûk'un nebîz içip sarhoş olana celde vurulacağı görüşü için bk. Sadûk, *el-Mukni'a*, 445. Tûsî'nin, dedeyle birlikte kız kardeşlerin kalması durumunda onların mirastan pay sahibi olacakları rivâyetini takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/108; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 9/306-307, bu konuda Sadûk'un aksi fetvası için bk. Sadûk, *Men lâ yahtûruhu'l-fakîh*, 9/306. Mezhebin 8. imâmı addedilen Ali Rıza'ya nispet edilen şükür secdesinin mahiyeti ve okunulacak dua rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 2/109, bu konuda Sadûk'un kayıtsız fetvası için bk. Sadûk, *Men lâ yahtûruhu'l-fakîh*, 1/332. Birden fazla kişinin bir kişiyi öldürmesi hususunda Cafer b. Muhammed'in verdiği hükmü Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/282; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 10/218, bu rivâyeti Küleynî'nin kayıtsız bir şekilde zikri için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 7/285; Mezhebin 2. ve 3. İmamları addedilen Hz. Hasan ve Hüseyin'in sabah ve ikinci namazlarının farzından sonra nafîle kıldıkları rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 2/236, bu rivâyeti Küleynî'nin kayıtsız zikri için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 4/424. Cafer es-Sâdik'a nispet edilen evli olduğu kadınla zıfafa girmeden önce hanımının ölmesi durumunda kızıyla evlenmenin caiz olduğu rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/157; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 7/274, bu rivâyetin kayıtsız olarak Küleynî tarafından zikri için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 5/422. Muhammed Bâkır'a nispet edilen hırsızın en az bir dinarın beşte biri miktar için elinin kesileceği rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/240; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 10/102, bu rivâyetin kayıtsız olarak Küleynî tarafından zikri için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 7/221. İpeğin güzel bir kefen olduğu rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/211; Tûsî, *Tehtibü'l-ahkâm*, 1/437, aynı rivâyetin Muhammed b. el-Eş'as'ın *el-Ca'feriyyât*'ında kayıtsız zikri için bk. Muhammed b. Muhammed el-Eş'as, *el-Ca'feriyyât* (Tahran: Mektebetü'n-Ninova, ts.), 204.

Son örnekte de iki imamdan nakledilen ve aynı hüküm içeren rivâyet takıyyeye hamledilmiştir. Tûsî'nin rivâyeti takıyyeye hamlederek amelden düşürme yönünde gösteriği gayret, Sadûk tarafından hükmün ispatı için gösterilmektedir. Sadûk'un rivâyette kullandığı sarîh fetvasıyla dönemin Şîî toplumunun mezkûr hükümle amel ettiği ve bu rivâyetin ya da içerdiği hükmün herhangi bir şekilde takıyyeyle ilişkilendirilmediği anlaşılmaktadır.

3.2. Hükümlerin Takıyye Durumunda Yapılabileceğini İfade Eden Bazı Rivâyetler

Tûsî, imamların takıyye durumunda yapılmasına yönelik emirler verdikleri bazı rivâyetler zikretmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin ihtiva ettikleri hükümlerin Tûsî nazarında mezhebin asıl hükmü olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak aynı rivâyetler 3. ve 4. asır müellifleri tarafından herhangi bir şekilde takıyye ile bağdaştırılmadan verildiği görülmektedir. Buna göre mezhebin mezkûr asırlarda bu rivâyetlerle amel ettiği düşüncesi hasıl olmaktadır. Bu konuya örnek olabilecek rivâyetler aşağıda zikredilecektir.

- 3.2.1. Hüseyin b. Osman'ın İsmail b. Câbir'den aktardığı rivâyete göre İsmail, es-Sâdık'tan Ramazan ayında oruçluken Medine yakınlarında bir yer olan A'vâs'ta yeni doğmuş bebeği görmek için izin istediği, es-Sâdık'ın ise seferi olduğundan dolayı İsmail'e: "Onu karşıla ve iftar et" dediği aktarılır. Rivâyete şerh düşen Tûsî bu haberin ihtiyarî bir durum olmayan korku ve takıyye durumunda olduğunu söylerken⁵² Küleynî ve Sadûk bu rivâyeti kitaplarında herhangi bir şerh düşmeden zikretmişlerdir.⁵³
- 3.2.2. Tûsî, mezhebin ilk imamı addedilen Hz. Ali'den kişinin üzerinde vücudunun tamamının bulunmadığı şey üzerine secde edemeyeceği hususunda bir rivâyet aktarmaktadır. Rivâyetin âmmeye muvafık olduğunu ifade eden Tûsî, vechini ise ihtiyarî halin bulunmadığı takıyye hali olarak açıklamaktadır. Rivâyetle amel edilemeyeceğini, zira insanın secde etmediği bir şeyin üzerinde de namaza durmasının caiz olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Küleynî ise bu rivâyeti herhangi bir kayıt düşmeden kitabında zikretmiştir.⁵⁵
- 3.2.3. Mualla b. Huneys'in Ca'fer es-Sâdık'a toprak ve katran üzerine secdenin cevazı hakkında sormuş olduğu soruya Ca'fer'in 'bunda beis görmüyorum' dediğini aktaran Tûsî, rivâyetin zaruret ya da takıyye halinde olduğunu söylerken⁵⁶ Sadûk mezkur rivâyet hakkında herhangi bir yorumda bulunmadan zikretmiştir.⁵⁷

52 Tûsî, *el-İstibşâr*, Tûsî, 1/235; *Tehzîbü'l-ahkâm*, 3/219.

53 Küleynî, *el-Kâfi*, 4/129; Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fakîh*, 8/3.

54 Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/335; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/305.

55 Küleynî, *el-Kâfi*, 3/332.

56 Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/334; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/303.

57 Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fakîh*, 1/269.

Mezkûr üç örneği yukarıdaki ilk kısımdan ayıran husus; Tûsî'nin hükümlerin imamlardan vürudu sırasında takıyye bağlamında sadır olduğuna işaret etmeden fetva durumuna dikkat çekmesidir. Bu durumda Şîi imamın rivâyeti takıyye halinde söylediği yönünde anlaşılabilirdiği gibi bunların takıyye durumunda uygulanması gereken bir hüküm oldukları şeklinde de anlaşılabilir. Rivâyetlerde dikkat çeken kısım Tûsî'nin takıyyeyle ilişkilendirdiği hatta -ikinci örnekte olduğu gibi- sarîh ifadelerle caiz olmadığını bildirdiği hükümlerin kendinden önce Sadûk ve Küleynî tarafından takıyye ya da farklı bir şeyle sınırlandırılmadan zikredilmiş olmasıdır. Bu durumda Tûsî'nin 5. asırda takıyyeye hamlettiği rivâyetlerle mezhebin 3. ve 4. asırda amel ettiği anlaşılmaktadır.

4. Tûsî'nin Fikhî Başlıklarda Rivâyetleri Takıyyeye Hamli

Tûsî'nin, takıyyeye hamletme uygulamasını *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibşâr* dışındaki diğer bazı fikhî içerikli kitaplarında da kullandığı görülmektedir. Bazı fikhî konular Tûsî öncesinde takıyyeye hamledilmemişken, o, bunları takıyye çerçevesinde ele almıştır. Bunlara örnek olarak şu rivayetler verilebilir:

- 4.1. Abdest sırasında elde kalan ıslaklıkla başın mesh edilemeyeceği sorusuna es-Sâdık'ın: "Hayır! Elini suya sokar sonra başını mesh edersin" dediği aktarılır. Farklı bir rivâyette de oğlu Mûsa'ya başa mesh edilmesinden sonra elde kalan ıslaklıkla ayağın mesh edilmesi durumu sorulmuş, Mûsa'da baştan kalan ıslaklıkla ayakların mesh edilemeyeceği, yeni suyla mesh edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸ Seleflerinin aktarmadığı ve değinmediği⁵⁹ bu rivâyetleri naklettikten sonra takıyyeye hamleden Tûsî, konuyu fikhî zeminde de ele alarak meshe yeni suyla başlamanın caiz olmadığını, bu konuda aktarılan rivâyetin şaz olup takıyyeye hamledildiğini bildirmektedir.⁶⁰
- 4.2. İslâm miras hukukunda ashâbü'l-ferâizin mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla olması halini ifade eden 'avl meselesinde Hz. Ali'nin; geride bir hanım, iki oğul ve iki kız bırakan adamın mirasından, hanımının sekizde bir olan payının dokuzda bir olacağı yönündeki ifadeleri nakledilmiştir. Bu meseleye değinen Müfid, Hz. Ali'nin bunu taaccub ve inkar bağlamında söylediğini ifade ederek hükmü bu şekilde kabul etmezken⁶¹ Şerif Murtazâ, muhaliflerin Hz. Ali'nin sözüyle istidlal ettiklerini, 'avl meselesinde Hz. Ali'nin de olayı görmeden sekizin, dokuz olduğunu bildirdiğini ama bunun batıl olduğunu zira kendilerine 'avl'in hilafına olan rivâyetlerin birçok

58 Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/59; Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/59.

59 Mesh konusuna Murtazâ farklı bir siyakte ateşte pişen et yendikten sonra Hz. Peygamber'in aldığı abdest konusunda değinmektedir. bk. Ali b. Hüseyin el-Murtazâ, *el-Emâli* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1998), 1/396.

60 Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-İtilâf*, thk Ali Horasanî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1407), 1/80.

61 Muhammed b. Muhammed el-Müfid, *el-İ'lâm*, thk. Muhammed el-Hasûn (Kum: el-Mu'temerü'l-'Âlemi liş-Şeyh el-Müfid, 1413), 67.

imamdan ulaştığını söylemektedir.⁶² *Tehzîbü'l-ahkâm*'da⁶³ rivâyeti takıyyeyle ilişkilendirmeyen Tûsî meselenin fihki boyutunu tartıştığı *Hilâf*'ında 'avl konusunun mezhebin aleyhine sarıh bir nas olduğunu söyleyenlere karşı imamın bunu takıyye bağlamında ifade ettiğini zira onun, mütekaddimûnun 'avl konusundaki görüşünü bildiğini ve bunun hilafını bildirmesinin mümkün olmadığını söyleyerek imamdan bu hükmün takıyye bağlamında sadır olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴

- 4.3. Mezhebin 11. imamı Hasan el-Askerî'ye (ö. 260/874) üzerinde tavşan tüyü bulunan ipek üzerinde namazın durumu sorulunca el-Askerî'nin buna cevaz verdiği aktarılır. *Men lâ yahduruhu'l-faķîh*'de rivâyeti zikreden Sadûk bununla amelin ruhsat olduğunu söylerken *Muķni'a*'sında bunun caiz olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Bu rivâyetle ameli Selâr da (ö. 448/1056) caiz görmektedir.⁶⁶ Rivayeti zikreden Tûsî ise bu haberin şaz olduğunu zira bunu sadece Dâvud es-Sarmiyû'nun naklettiğini diğer bir ihtimalin de takıyye olabileceğini söylerken⁶⁷ meseleyi fikhî zeminde açıkladığı başka bir eserinde bunun caiz olmadığını ve bu konuda gelen rivâyetin takıyyeye hamledildiğini söylemektedir.⁶⁸
- 4.4. Arpadan yapılan ve sarhoşluk veren içki (الفتاع) hususunda gelen birçok rivâyette Şîî imamlar onun haram olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Tûsî, Mürâzîm'in, Mûsâ el-Kâzîm'in evinde bu içkiden yapıldığını ifade ettiği rivâyeti *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibşâr*'da konu hakkında herhangi bir yorumda bulunmadan nakletmektedir.⁷⁰ *er-Resâilu'l-aşr* kitabında ise bu haberin fasıt olduğunu zikrederek rivâyetin gulat Şîa'dan kendisine iltifat edilmeyen Murâzîm'den nakledildiği ve rivâyetin takıyye bağlamında geldiği ifade etmektedir. Fukahâdan hiç kimsenin bu hususta İmâmîyye'ye muvafakat göstermediğini söyleyen Tûsî, bunun bir bakıma âmmeye muvafık olduğunu, dolayısıyla bunun muârızıyla amel ettiklerini ima etmektedir.⁷¹

Konuyla alakalı ulaşabildiğimiz mezkûr örneklerden ilkinde Tûsî, kendinden önce değinilmeyen bir mesele hakkında ve muhtemelen yine sadece *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibşâr*'da zikrettiği ve takıyyeyle ilişkilendirmediği rivâyetleri,

62 Ali b. Hüseyin el-Murtazâ, *el-İntişâr* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1415), 565.

63 Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9/257.

64 Tûsî, *el-Hilâf*, 4/77.

65 Sadûk, *Men lâ yahduruhu'l-faķîh*, 1/263;

66 Ebû Salah Selâr b. Abdulaziz, *el-Merâsim* (Kum: Menşûrâtü'l-Harameyn, 1400), 63.

67 Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/213; Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/387.

68 Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *en-Nihâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1400), 97.

69 Küleynî, *el-Kâfi*, 3/407, 6/422, 463, 464; Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/94-97. Tûsî burada içkinin haram olduğuna dair bir bâb koyarak rivâyetleri sıralamıştır. bk. Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9/125.

70 Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9/126; Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/96.

71 Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *er-Resâilü'l-aşara* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1414), 264.

er-Resâilü'l-'aşr'da takıyyeye hamlettiği görülmektedir. İkinci örnekte ise hadîs kitaplarında takıyyeyle ilişkilendirmediği meseleyi yine *er-Resâilü'l-'aşr*'da takıyyeye hamlettiği görülmektedir. Üçüncü örnekte de seleflerinin mezhepte caiz olarak gördüğü, dolayısıyla Tûsî öncesi uygulanabildiği anlaşılan tavşan tüylü ipek üzerine namaz hususunda bunun caiz olmadığını söyleyerek mezkûr rivâyetin takıyye bağlamında sadır olduğunu ifade etmektedir. Son örnekte ise Murâzîm'den gelen rivâyeti onun gulat olduğunu ve rivâyetine itimat edilemeyeceğini söylemektedir. Bununla beraber mezkûr rivâyeti takıyyeyle ilişkilendirmesi de hayli gariptir. Zira rivâyet imamın yaptığı ya da söylediği bir şey olmayıp olayın râvisi Murâzîm'in, el-Kâzîm'in evinde görerek aktardığı bir olaydır. Ayrıca senet Murâzîm'den dolayı sakıt olacaksa rivâyetin takıyyeye hamli de gereksiz kalmaktadır.

Sonuç

İslamî bir uygulama olması hasebiyle Şîa'nın Ehl-i Sünnet'le ittifak ettiği takıyye, keyfiyeti bakımından Şîa ve Ehl-i Sünnet'te farklıdır. Şîa'nın önemli bir kriteri olan takıyye, imamlar tarafından yapılmış ve müntesiplerine kullanmaları için salık verilmiştir. Bununla beraber takıyyenin muhalif mezhep taraftarlarına karşı kullanımı farklı din müntesiplerine karşı kullanımının önüne geçmiştir. Öyle ki birçok rivâyet; dönemin muhalif mezhepleri karşısında imamların korkması sebebiyle kendilerini ve müntesiplerini koruma niyetiyle takıyye yaptıkları, bazı durumlarda hükümleri hakiki boyutundan değil de muhtelif endişelerden dolayı hâkim mezhep ve görüşler doğrultusunda söylediklerini göstermektedir.

Şîa'daki takıyye uygulamasının en büyük sorunlarından biri; imamların bir hükmü hangi niyetle söylediğinin bazı durumlarda kesin olarak bilinmemesidir. Zira bu durum aynı konu hakkında farklı hüküm barındıran rivâyetlerin kaynaklara girmesine sebep olmuştur. Rivâyetler arasında bulunan teâruzu gidermede rivâyetin Kur'an'a, mütevâtir habere arz edilmesi ve âmmenin uygulayageldiği rivâyetin hilafıyla amel edilmesi gibi muhtelif uygulamalar geliştiren Şîa'da, rivâyetlerin mütekaddimûn döneminde takıyyeye hamledilerek teâruzun giderildiği nadir olarak görülmektedir. Teâruz halindeki rivâyetlerden birinin takıyyeye hamledilerek rivâyetler arasındaki ihtilafın giderilmesi hicrî 4. asırda Şeyh Sadûk'un nadir olarak uyguladığı bir amelîyedir. Mütekaddimûn dönem alimlerinde ender görülen bu uygulama, hicrî 5. asırda Tûsî tarafında seleflerinde görülmeyen bir sıklıkta tatbik edilmiştir.

Tûsî'nin, mezhebin genel görüşünü yansıtmadığı, tatbikinin caiz olmadığı ya da muhaliflerin amel ettiği gibi muhtelif gerekçelerle rivâyeti takıyyeyle ilişkilendirerek hükmünü düşürdüğü kaydedilmiştir. Tûsî tarafından 5. asırda takıyye hamledilen birçok rivâyetin kendinden önce Himyerî, Küleynî, Sadûk ve Müfîd tarafından hicrî 3. ve 4. asırlarda hem rivâî hem de fetva boyutuyla zikredildiği tespit edilmiştir. Bu durum Tûsî'nin takıyyeye hamlettiği dolayısıyla hükmünü

düşürdüğü birçok rivâyetle kendinden önce amel edildiğini göstermektedir. Müfid'in imamlardan takıyye bağlamında gelen rivâyetlerle fakihlerin amel etmediği ve bunların nakledilmediği şeklindeki sözleri bu bağlamda son derece isabetlidir. Zira mezhep içinde imamın takıyye bağlamında söylediği ve aslında mezhebin gerçek görüşü olmayan bir hükmün ya da rivâyetin kendilerinden sonraki nesillere tevarüsü bir şekilde engellenmelidir. Aslında teorik çerçevede olması beklenen ve Müfid tarafından ifade edilen bu uygulama, pratikte tam tersinin olduğu görülmektedir. Zira hicrî 3. ve 4. asırda amel edilen birçok rivâyet, Tûsî tarafından takıyyeye hamledilmiş dolayısıyla rivâyetlerin ifade ettiği fikhî hüküm ve fetvalar ortadan kaldırılmıştır.

Kaynakça

- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *İsbâtü'l-hüda bi'n-nuşûş ve'l-mu'cizât*. 5 Cilt. Beyrut: el-A'lemî, 1425.
- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *Tafsîlu vesâilîş-Şîa*. 30 Cilt. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409.
- Aybay, Zeliha Ülkühan. *İmâmîyye Şîas'ında İhtilâfî'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibşâr'ı Özelinde)*. İzmir: İzmir Kâti Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bahâî, Muhammed el-Âmilî. *el-Vecîze fî'd-dirâye*. Kum: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 1396.
- Bahrânî, Yusuf. *el-Hadâîku'n-nâdira*. 25 Cilt. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409.
- Bulut, Halil İbrahim. "Şeyh Müfid ve Şîa'da Usûlîliğin Doğuşu". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: İslâm Düşüncesinin Altın Çağı* 5 (2015), 225-246.
- Burkî, Ahmed b. Muhammed. *el-Meḥâsin*. Kum: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmîyye, 1371.
- Crow, Douglas Sloan. *The teaching of Ja'far al-Şâdiq: with reference to his place in early Shi'ism*. Montreal: McGill University, İslamî Çalışmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1980.
- Demirel, Serdar. *Takıyye*. İstanbul: Rihle Kitap, 2016.
- Ensârî, Murteazâ. *Ferâidu'l-uşûl*. Kum: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 23. Basım. 1438.
- Eşârî, Ahmed b. Muhammed. *en-Nevâdir*. Kum: Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî, 1408.
- Hillî, Ca'fer b. Hasan el-Muhakkık. *el-Mu'teber*. Kum: Müessesetü Seyyidiş-Şühedâ, 1364.
- Hillî, Ca'fer b. Hasan el-Muhakkık. *Me'âricu'l-uşûl*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1403.
- Himyerî, Abdullah b. Ca'fer. *Ḳurbu'l-isnâd*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1423.
- İbn Eş'as, Muhammed b. Muhammed. *el-Ca'feriyât*. Tahran: Mektebetü'n-Ninova, ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânu'l-mizân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 2002.
- İbn Hayyûn, Numan b. Muhammed el-Mağribî. *Da'âimü'l-İslâm*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1385.
- İbn Kavleveyh, Cafer b. Muhammed. *Kâmilü'z-ziyârât*. Necef: Dâru'l-Murtazaviyye, 1356.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîrü'l-Ḳurâni'l-'azîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tayibe, 2. Basım, 1999.
- Kallek, Cengiz. "Kulle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kulle>
- Keşşî, Muhammed b. Ömer. *Ricâlü'l-Keşşî*. thk. Mehdî er-Recâi. Meşhed: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1409.
- Kohlberg, Etan. "Aluşul al-arba'umi'a," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128-66.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber el-Gifârî. 8 Cilt. Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmîyye, 4. Basım, 1407.
- Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsîrü'l-Ḳummî*. thk. Tayyib el-Müsevî. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-Kitab, 1404.

- Kummi, İbn Bâbeveyh. *el-İmâme ve't-tabşira*. Kum: Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî, 1409.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmîyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi -Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Özelinde". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14 / 2 (2014), 63-84.
- Kutluay, İbrahim. "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilafı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhalif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde". *Mîzânü'l-Hak* 10 (2020), 13-55.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa'da Hadis Rivâyeti ve İsnâd*. İstanbul: BSR, 2011.
- Mağribî, Numan b. Muhammed. *Şerhu'l-ahbâr fi fağâil'i-eimmeti'l-añhâr*. 3 Cilt. Kum: Camiatu'l-müderresin, 1409.
- Manzûr, Cemaleddin. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Biñharu'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Mirâtu'l-'uqûl*. thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî. 26 Cilt. Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmîyye, 2. Basım, 1404.
- Moezzi, Mohammad Ali Amir. "Only the Man of God is Human: Theology and Mystical Anthropolgy According to Early Imâmî Exegesis". *Shi'ism. Etan Kholberg*. London: Routledge, 2003.
- Murtazâ, Ali b. Hüseyin. *el-Emâli*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1998.
- Murtazâ, Ali b. Hüseyin. *el-İntişâr*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1415.
- Murtazâ, Ali b. Hüseyin. *ez-Zer'â ilâ Uşûli's-Şer'â*. Tahran: Dânişkah Tahran, 2. Basım, 1363.
- Murtazâ, Ali b. Hüseyin. *Resâilü's-Şerif el-Murtazâ*. Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1405.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *Cevâbât ehli'l-Müşûl fi'l-'aded ve'r-ru'yâ*. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî li's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *el-İ'lâm*. thk. Muhammed el-Hasûn. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî li's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *el-Muñni'a*. Kum: Mu'temerü elfiyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *et-Tezkire*. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 2. Basım, 1414.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *Taşñihu'l-i'tikâdi'l-İmâmîyye*. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî lielfiyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Fıraqu's-Şî'a*. Beyrut: Dâru'l-edvâ, 1984.
- Nikrânî, Muhammed Fazıl *et-Takrîr fi mabâhîsi's-şalâ -Takrîru limâ efâdehü es-Seyyid el-Burücerdî*. Kum: Merkez Fıkhî'l-Eimmeti'l-Añhâr, 3. Basım, 1420.
- Rızâ, Ali b. Mûsa. *el-Fıkhü'l-mensûb ilâ'l-İmâmî'r-Rıd'a*. Meşhed: Müessesetü Âli'l-beyt, 1406.
- Sadûk, Muhammed b. Ali, *Ma'âni'l-ahbâr*. Kum: Defteri İntişârati İslâmî, 1403.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *Men lâ yahđuruhu'l-fakîh*. thk. Ali Ekber el-Gıfârî. 4 Cilt. Kum: Defteri İntişârat İslâmî, 1413.
- Selâr, Ebû Salah. *el-Merâsim*. Kum: Menşûrâtu'l-Hameyn, 1400.
- Sem'ânî, Mansur b. Muhammed. *Tefsîrül-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

- Stewart, Devin J. *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*. Utah: University of Utah Press, 1998.
- Şahin, Hanifi. *Şîilerin Gözüyle Sünniler*. İstanbul: Mana yayınları, 2016.
- Şâhrudî, Mahmûd el-Hâşimî. *Takrîrâtü's-şehîdî's-seyyîd Muḥammed Bâkır eş-Şadr*. 7 Cilt. Kum: Müessesetü'l-Fıkh ve Me'ârifî Ehli'l-beyt, 1433.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlamî, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer. *Câmi' u'l-beyân fi te'vîli'l-Ḳur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *el-Hilâf*. thk Ali Horasanî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1407.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *el-İstibşâr*. thk. Hasan el-Mûsevî. 4 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1390.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *en-Nihâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1400.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *er-Resâilü'l-aşara*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2 Basım 1414.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1985.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *Tehzîbu'l-aḥkâm*. thk. Hasan el-Mûsevî. 10 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmiyye, 1407.
- Urayzî, Ali b. Cafer. *el-Mesâil*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409.
- Uyar, Mazlum. "Akla Dayalı Şîî Kelâmının Oluşmasında Mu'tezile'nin Rolü ve Şeyh Müfid". *İslâmî Araştırmalar* 13/1 (2000), 101-112.

